

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ ІНДЕКСУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ ОЦІНЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Чабанна М.

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Національний університет «Києво-Могилянська Академія»

У статті окреслено роль оцінки електорального процесу при побудові індексів інституційного розвитку політичної системи, спрямованих на типологізацію політичних режимів, зокрема у перехідних країнах. У цьому контексті автором зіставлено обчислені для України індекси за період 2000-2011 рр.

В статті розглянуто роль оцінки виборчого процесу при побудові індексів інституційного розвитку політичної системи, спрямованих на типологізацію політичних режимів, в частности, в перехідних країнах. В цьому контексті автором обчислені для України індекси за період 2000-2011 гг.

Ключові слова: демократія, автократія, гібридний режим, індекс демократії, політична система, вибори, політична участь, політична конкуренція, індекс Т.Ванханена, індекс диспропорційності представництва, індекс Бертельсмана, індекс демократичної дії

Розробка індексів демократії у політичній науці, спричинена політичними, насамперед інституційними, перетвореннями у транзитних країнах, є спробою оцінити ефективність відповідних політичних, управлінських, економічних та інших змін, а також ранжувати країни за отриманими ними показниками. Часто результатом досліджень стає створення класифікацій політичних режимів, де автори використовують поняття демократій, автократій та їх підтипів.

Побудова індексів розвитку, зокрема розвитку політичної системи, з приділенням уваги інституційним аспектам, як правило, відбувається на базі даних, отриманих або в результаті проведення експертних опитувань, або з використанням кількісних даних про функціонування певних політичних інститутів. Ми приділимо увагу індексам, побудованим за різними методологіями. Якщо окреслювати загальні тенденції у створенні індексів демократичного розвитку, критерії оцінки політичного режиму часто стосуються є виборчого процесу (як мінімальної ознаки демократії), наявності корупції, розвитку громадянського суспільства, верховенства права, цензури, ринкової економіки тощо. Оберемо для дослідження оцінку виборчого процесу у індексах інституційного розвитку політичної системи, який виступає як мінімальний критерій демократичності її функціонування. Відповідно, для розгляду демократичності функціонування інституту політичних виборів виокремимо з сукупності способів оцінювання та ранжування індекс демократії, розроблений британським тижневиком «Economist», «рейтинг демократичного розвитку», розроблений організацією «Freedom House» у проекті «Країни перехідного періоду», індекс трансформації фонду Бельтерсмана, розроблений фондом спільно з німецьким Центром прикладних політичних досліджень; рейтинг країн за політичними, так само як і фінансовими, економічними ризиками та індекси для їх вимірювання, індекс інституційних засад демократії, побудований у російському проекті «Політичний атлас сучасності», індекс демократизації Т.Ванханена, індекси диспропорційності представництва та інші індекси, показники яких свідчать про демократичність виборчого процесу та дозволяють оцінити його окремі аспекти.

Оцінка виборчого процесу є одним з критеріїв (оцінених від 0 до 10 балів) для обчислення індексу демократії тижневиком «Economist», та відповідного віднесення політичного режиму до «повних демократій», «недосконалих (або дефективних) демократій», «гібридних режимів» та «авторитарних режимів». До уваги також береться підзвітність органів влади, довіра громадян до уряду, довіра до політичних партій, взаємодія гілок влади. Одним з важливих критеріїв обчислення індексу демократії є політична участь, оцінка якої відбувається за показниками участі виборців у парламентських та президентських виборах, тобто, йдеться про кількість виборців, пропорційно до кількості громадян, які мають право голосу¹.

Оцінка виборчого процесу, на підставі даних експертних опитувань, відбувається за інтерпретацією відповідей на запитання про виборчий процес та плюралізм, а саме:

¹ А також за такими аспектами, як: автономія та здатність етнічних, релігійних та інших меншин впливати на політичний процес, представництво жінок у парламенті, розширена політична участь, громадянська залученість, інтерес громадян до політики, готовність населення брати участь у легальних демонстраціях, зусилля влади, спрямовані на заохочення політичної участі [3, с. 24-26]

здійснення виборчого процесу на національному та місцевому рівнях, їх свободу та чесність, реалізацію виборчого права, вплив органів державної влади на процес голосування, рівність можливостей для проведення виборчих кампаній, прозорість їх фінансування, незалежність політичних партій від влади, можливості опозиційних партій, відкритість доступу до владних структур, можливості створення незалежних від влади громадських об'єднань тощо.

За даними проекту, за 2006 р. Україна отримала 9,58 бали як оцінку виборчого процесу та плюралізму, а індекс, сформований за оцінкою, окрім цього критерію, функціонування уряду, політичної участі, політичної культури та громадянських свобод, становив 6,94 бали, з віднесенням країни до недосконалих демократій. Рейтинг 2008 р. теж становить 6,94 бали, при цьому оцінка виборчого процесу та плюралізму аналогічна, 9,58 бали. У 2010 р. індекс становить 6,30, а оцінка виборчого процесу та плюралізму 9,17 бали. Рейтинг 2011 р. свідчить про віднесення України до гібридних режимів, з показником індексу демократії 5,94².

Критерії електоральної демократії, за дослідженням «Freedom House»: конкурентна багатопартійна політична система, всезагальне виборче право, регулярні вибори із дотриманням принципів таємного голосування, відсутністю фальсифікацій, доступ політичних партій до електорату через засоби масової інформації та проведення відкритих виборчих кампаній [5]. За «рейтингом демократичного розвитку»³ та класифікацією політичних режимів «Країн перехідного періоду» організації, яка пояснює умови функціонування демократичних інститутів, виокремлюють консолідовану демократію, напівконсолідовану демократію, перехідний або гібридний режим, напівконсолідований авторитарний режим, консолідований авторитарний режим. Одним з критеріїв оцінки країн перехідного періоду є виборчий процес, а саме: вільне та чесне проведення виборів до законодавчих органів влади; розвиток багатопартійної системи; участь громадян у політичному процесі; відкритість для етнічних груп та інших меншин; можливості переходу влади у межах ряду партій, які представляють різні погляди; свобода народного волевиявлення від тиску із боку військових, економічних олігархів та інших впливових груп.

У межах проекту «Країни перехідного періоду», проведеного цією організацією, у звіті 1999-2000 р. Україна отримала 3,50 бали, 2001 р. – 4,00 бали, 2002 р. – 4,50 бали, 2003 р. – 4,00 бали, 2004 р. – 4,25 бали, 2005 р. – 3,50 бали, 2006 р. – 3,25 бали, 2007 р. – 3,00 бали, 2008 р. – 3,00 бали, 2009 р. – 3,50 бали, 2010 р. – 3,50 бали, 2011 р. – 3,75 бали як оцінку виборчого процесу, за шкалою демократизації, Україна у 1999-2000 р. отримала 4,63 бали, у 2001 р. – 4,71 бали, у 2002 р. – 4,92 бали, у 2003 р. – 4,71 бали, у 2004 р. – 4,88 бали, у 2005 р. – 4,50 бали, у 2006 р. – 4,21 бали, у 2007 р. – 4,25 бали, у 2008 р. – 4,25 бали, у 2009 р. – 4,39 бали, у 2010 р. – 4,39 бали, у 2011 р. – 4,82.⁴ Бачимо, що показники демократичного розвитку є вищими, порівняно із показниками оцінки виборчого процесу, що свідчить про відносну демократичність виборчого процесу у контексті демократизації країни. Особливо помітною є ця тенденція з 2006 р.

У термінах представництва інтересів, як і визнання, політичної культури, верховенства права, визначає консолідовану демократію Фонд Бертельсманна та Центр прикладних політичних досліджень [7].⁵ Проведення вільних та чесних виборів, здатність партійної системи артикулювати та агрегувати суспільні інтереси запропоновано виокремлювати як критерії демократичності держави.

Індекс трансформації фонду Бертельсманна, ВТІ, включає «індекс статусу», який відображає політичні та економічні трансформації, а саме: рівень розвитку демократії та ринкової економіки, та «індекс управління» для оцінювання політичного управління трансформаційними процесами [7, 6]. Тобто, показник політичної трансформації, разом з показником економічної трансформації, становить складову «індексу статусу» кожної із країн, для оцінки якого, серед інших критеріїв пропонують оцінити політичну участь громадян. Для обчислення індексу ВТІ використовують 5 політичних критеріїв, які базуються на 18 індикаторах, та 7 економічних критеріїв, які базуються на 14 індикаторах. Зокрема, серед політичних критеріїв нас цікавлять такі критерії, як політична участь, яку оцінюють за індикаторами: вільні та чесні вибори, ефективність діяльності обраної влади, ефективне урядування, права на об'єднання у політичні та неполітичні організації, свобода висловлювань; та політична та соціальна інтеграція як стабільні зразки представництва для

2 Дані наведено на веб-сайті організації: www.eiu.com.

3 Відповідно до «рейтингу демократичного розвитку» запропоновано таку оцінку політичних режимів (яка пояснює умови функціонування демократичних інститутів): консолідована демократія (1.00-2.99 бали), напівконсолідована демократія (3.00-3.99 бали), перехідний або гібридний режим (4.00-4.99 бали), напівконсолідований авторитарний режим (5.00-5.99 балів), консолідований авторитарний режим (6.00-7.00 балів).

4 Дані наведено за: [4].

5 Див.: [7, с. 6].

посередництва між суспільством та державою, консолідована громадянська культура, яку оцінюють за індикаторами: партійна система, здатна артикулювати та агрегувати суспільні інтереси, здатність груп інтересів виступати посередником між суспільством та політичною системою, згода громадян стосовно демократичних норм, діяльність інститутів громадянського суспільства

Україна отримала такі показники індексу. У 2004 р. за 2003 р. індекс статусу становив 5,9 (з 10), а саме: індекс демократичних перетворень, який визначається, серед інших критеріїв і політичною участю, оцінюваною і за проведенням вільних та чесних виборів, склав 3,20 (політична участь 3,00), у 2007 р. за 2006 р. індекс статусу 6,96, зокрема індекс демократичних перетворень 7,10 (політична участь 7,80, вільні та чесні вибори 8,00), у 2009 р. за 2008 р. індекс статусу становив 6,93, зокрема індекс демократичних перетворень, який враховано при його обчисленні становив 7,35 (політична участь 7,80, вільні та чесні вибори 8,00), у 2010 за 2009 р. за статусом політичних та економічних трансформацій Україна отримала 6,55 бали, відповідно, 7,00 як оцінку політичних перетворень (політична участь 7,80, вільні та чесні вибори 8,00), у 2012 р. за 2011 р. індекс статусу становив 5,96 бали, з оцінкою політичних перетворень у 6,10 бали (політична участь 6,00, вільні та чесні вибори 7,00)⁶ Таким чином, Фонд Бертельсманна відносить Україну до країн із обмеженим рівнем політичних та економічних перетворень.

Із використанням таких змінних, як конкуренція та участь обчислюють індекс демократизації Т.Ванханена, розроблений вченими Гельсінського університету⁷ для пояснення причин різного рівня демократизації у країнах. Показником конкуренції є відсоток голосів або місць у парламенті, отриманих всіма політичними партіями, у співвідношенні до голосів або місць, отриманих партією-лідером. Показником участі є відсоток тих осіб, які голосували, у співвідношенні до чисельності населення.

Обчислення індексу демократизації відбувається за формулою $ID = \frac{P \times C}{100}$, де P є

показником участі, а C є показником конкуренції. Автори пропонують вихідне твердження про мінімальне значення P 10 %, C 30%, ID 5 для демократичності країни. Якщо обчислити ID для України за результатами виборів до парламенту у 2002, 2006, 2007 та 2012 рр., отримаємо дані індексу 48,76, 44,64, 36,44 та 40,54 відповідно. Його показники задовольняють умовам демократії (перевищують мінімальні значення). Найвищим значення індексу є у 2002 р., протягом наступних років воно знижується, і зростає у 2012 р., проте не досягаючи рівня 2006 р.

Варто вказати також індекси та рейтинги, за якими не проводяться обчислення для України, у яких проте важливу увагу приділено оцінюванню виборів як важливого інституту демократії.

За окремо створеною системою індексів для вимірювання ризиків та створення рейтингів країн за політичними, фінансовими та економічними ризиками [6], серед інших критеріїв, за такими, як: проведення вільних та справедливих виборів законодавчої та виконавчої влади у відповідності до положень чинної Конституції, наявність та активна діяльність двох або більше партій, активної опозиції, виокремлюють такі форми політичної організації суспільства або типи політичного режиму, як альтернативна демократія, домінуюча демократія, де-фа то однопартійна держава, де-юре однопартійна держава з конституційним закріпленням наявності єдиної правлячої партії та відсутністю законодавчо визнаної політичної опозиції, автаркія зі здійсненням управління домінуючою групою осіб або одноосібно головою держави, з використанням військових сил, або на підставі успадкованого права. Індекси мають значення від 0 до 6, які зростають зі зростанням демократичності держави.

Індекс політичного розвитку Ф.Катрайта як один з перших індексів демократії, за яким оцінено формування інститутів законодавчої та виконавчої влади, максимальне значення отримує за умови функціонування органів законодавчої влади з представництвом двох та більше політичних партій у парламенті, та надання меншості 30% мандатів. На противагу, балів не отримували країни, парламенти яких упразднені або існують для представництва однієї політичної партії Проте критерії демократичності політичного режиму за індексом Ф Катрайта є такими, що не відображають особливості функціонування політичної системи перехідних або гібридних режимів, і отже, надто велику кількість держав може бути віднесено до демократичних. У індексі демократичної дії Д.Нейбауера, у доповнення до попередньо

⁶ Див. значення показників у [2].

⁷ Висновки проектів опубліковано у працях «Виникнення демократії: порівняльне дослідження 119 країн у період з 1850 по 1979 рр.» (1984 р.), «Процес демократизації: порівняльне дослідження 147 країн у період з 1980 по 1988 рр.» (1990 р.), «Перспективи демократії: дослідження 172 країн» (1997 р.); «Демократизація у 2000 р.: каузальний аналіз 170 країн» (2000–2002 рр.).

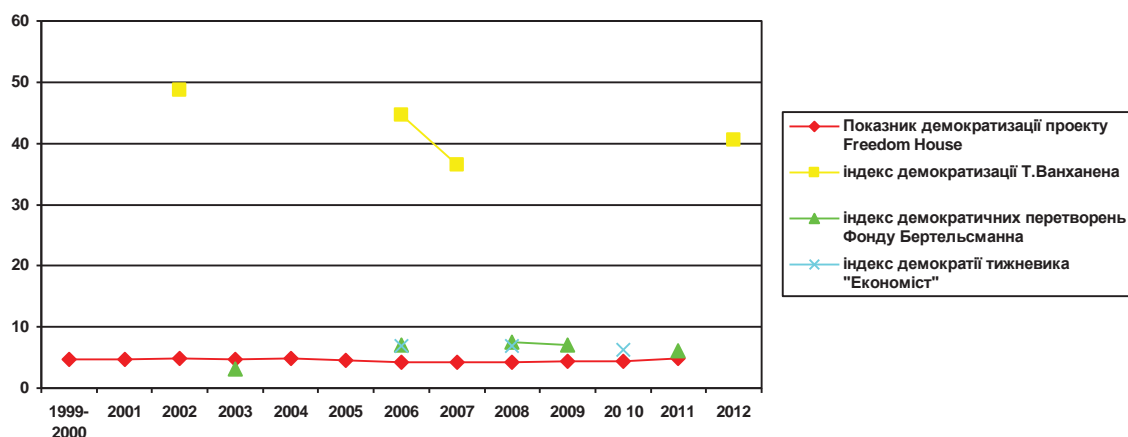
вказаного, враховано не лише інституційний, а і процесуальний вимір. Відповідно, йдеться про оцінку електоральної рівності та електоральної конкуренції, і таким чином, індикаторами для побудови індексу виступають відсоток дорослого населення, яке має право голосу, рівність представництва, при оцінюванні якого варто враховувати математично обчислювану його пропорційність, а також, окрім інших чинників, конкуренція, тобто реальна можливість обіймання урядових посад, яку можливо виміряти за відсотком часу правління політичної партії у певний період та за відсотком голосів, отриманих партією, як перемогла.

Можемо помітити, що при обчисленні індексу приділено увагу ролі політичних партій. Численні індекси диспропорційності представництва інтересів, які обчислюються на підставі кількісних даних про участь у виборах, результати голосування, кількість отриманих мандатів тощо, дозволяють оцінити, наскільки пропорційно представлена політична партія, та відповідно, інтереси виборців у парламенті або інших виборних органах влади.

«Індекс демократії», розроблений К.Болленом [1], також містить індикатори, які окрім наявності політичних свобод, ілюструють рівень народовладдя за індикаторами: чесні та вільні вибори, система виборів законодавчої влади, система виборів виконавчої влади. Індекс демократії проекту «Ліберальні інститути» Центру вивчення демократичного управління/урядування (США) обчислюють за показниками, до яких віднесено відкритість еліти, йдеться про вимоги до кандидатів, партійне та виборче законодавство, рівень утисків опозиційних політичних партій; структуру виборчого процесу; включеність громадян у виборчий процес, йдеться про явку на вибори, критерії громадянства; свободу виборів, йдеться про утиски та вплив на громадян; чесність виборів; змагальність виборів, йдеться про конкуренцію на виборах представників виконавчої та законодавчої влади.

Якщо показати графічно тенденції до зміни значень показаних індексів, регулярно обчислюваних дослідницькими структурами, помітимо, що траєкторії, які проілюстровано нижче, не завжди збігаються.

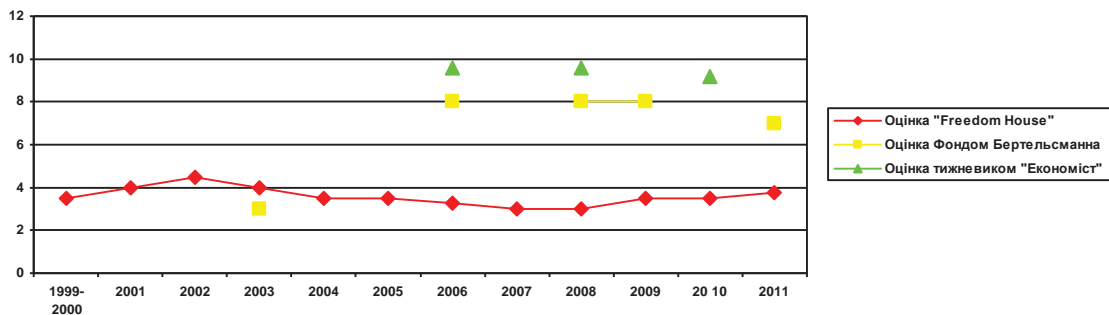
Графік 1. Зіставлення показників оцінки демократичних перетворень України шляхом індексації функціонування політичних та економічних систем країн.

Нас у даному разі цікавлять не номінальні показники індексів, а зіставлення кривих, які показують їх зміну у часі. І, як вже вказано, ці зміни не завжди оцінено однаково. Наприклад, процес демократизації у період з 2003 р. по 2006 р. у «Країнах перехідного періоду» та індексі демократичних перетворень Фонду Бертельсманна можемо уявити з різними векторами. Проте, в цілому, якщо поєднати значення показників, обчислюваних не регулярно, уявними прямими, то побачимо, що суттєвих розбіжностей не спостерігається.

При цьому оцінки виборчого процесу розподілено так, як показано на наступному графіку.

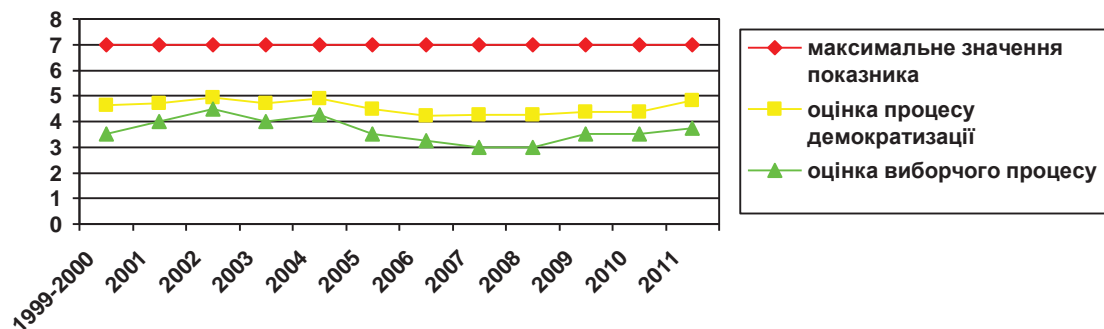
Графік 2. Зіставлення показників оцінки виборчого процесу України.

Показники тижневика «Економіст», які наведено для порівняння з показниками Фонду Бертельсманна, показують подібну динаміку, їх шкали оцінювання є подібними, і пропонують максимальне значення, яке дорівнює 10. Стосовно тенденцій, можемо помітити розбіжності у даних «Freedom House» та Фонду Бертельсманна, який надав однакову оцінку виборчому процесу 2006, 2008, 2009 рр., на відміну від змін аналогічного індексу, обчислюваного першою структурою, а також якщо звернути увагу на напрям змін у оцінці структурами виборчого процесу у 2003-2006 рр.

Також зіставимо графіки зміни показника оцінки процесу демократизації та виборчого процесу зокрема, на прикладі дослідження, проведеного «Freedom House» як такого, яке представляє найширшу базу даних.

Графік 3. Зіставлення показників шкали демократизації та оцінки виборчого процесу України у проекті «Країни перехідного періоду».

Помітними є схожий напрям зміни показників та тенденції до зближення кривих, які показують зміни значень оцінок. Таким чином, зіставлення цих двох графіків дозволяє нам стверджувати про залежність демократичних перетворень від демократизації виборчої системи, незважаючи на те, що реформи у цій сфері наближають політичний режим до демократії лише за мінімальною ознакою.

Необхідний для дослідження електоральний аспект функціонування політичного режиму, для визначення його типу за шкалою демократія – автократія, хоч і впливає на результати комплексних індексів, втім потребує доповнення оцінками таких ознак режиму, як верховенство права, дотримання прав та свобод, функціонування громадянського суспільства, демократичне управління на державному та місцевому рівнях, періодична ротація еліт, демократичне формування органів виконавчої влади, антикорупційна політика тощо. Ці критерії, у різних комбінаціях враховано авторами дослідницьких проектів, з акцентом на тих чи інших особливостях функціонування відповідних інститутів. Проте оцінка виборчого процесу як необхідний формальний критерій, за яким відбувається визначення типу політичного режиму, наявна у всіх індексах та рейтингах країн, спрямованих на комплексне дослідження демократичних перетворень, і дозволяє, зокрема при розгляді їх динаміки, показати вектори змін, які відбуваються у політичних системах.

Література

1. Bollen K.A. Issues in the Comparative Measurement of Political Democracy //American Sociological Review. - 1985. - № 45. – P. 370-390.
2. BTI Scores 2003-2012 // Transformation Index BTI 2012. – Режим доступу: http://www.bti-project.org/uploads/tx_jdownloads/BTI_2012_2010_2008_2006_2003_Scores_01.xls - Назва з екрану.
3. The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2008. - С. 24-26. – Режим доступу: www.graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf – Назва з екрану.
4. Nations in Transit. Ukraine. / Freedom House. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/ukraine> - Назва з екрану.
5. Nations in Transit 2012. Methodology. / Freedom House. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit-2012/methodology> - Назва з екрану.
6. Political Risk Services Methodology (PRS) // The PRS Group. – Режим доступу: http://www.prsgroup.com/PRS_Methodology.aspx - Назва з екрану.
7. Transformation Index BTI. Transformation Index of the Bertelsmann Stiftung 2010. BTI 2010 Manual for Country Assessments. – Режим доступу: www.bertelsmann-transformation-index.de/en/bti/ - Назва з екрану.